

Utredningsmetodik

Inledning	
Hypotesbildning och confirmation bias	1
Observation/tolkning och imperfecta enumeratio	2
Självgyllnande attribution och fundamentalt attributionsfel	3
Relationslogik och basfrekvens	4
Utredarens påverkan	4
Intuition	5
Glidning och språkliga markörer	5
Källkritik, tendens och resurser	6
Syfte och frågeställningar	6
Grupptänkande	7
Litteratur	8

Utredningar kan göras inom många olika discipliner, t ex inom polisen, socialtjänsten eller psykiatrin. Principerna för hur utredningen bör utformas är desamma som vid skrivande av en forskningsartikel eller en akademisk uppsats. I nedanstående artikel har jag valt ut några grundläggande begrepp inom utredningsmetodiken. Jag syftar alltså inte till att göra någon heltäckande genomgång av hur en utredning bör genomföras.

Hypotesbildning och confirmation bias

Ett vanligt misstag vid utredningar är att utredaren i ett tidigt skede av utredningen låser fast sig vid en uppfattning om vad utredningen skall mynna ut i. Man börjar så att säga i slutet.

I ett tidigt skede, eller redan från början, bestämmer sig utredaren för vem som är mördaren, incestförövaren, att den som utreds missbrukar narkotika, lider av en paranoid schizofreni etc. Resten av utredningen går åt till att samla in fakta som lätt går att passa in i den förutfattade mening man redan har.

Jämför en deckarförfattare som kan lägga ut en mängd pusselbitar som läsaren kan passa ihop och tro sig veta vem mördaren är. I slutet av boken visar det sig att en helt annan person var mördaren. Till alla pusselbitar fanns alternativa tolkningar och en helt annan bild, kanske en mängd olika bilder, hade kunnat skapas.

Vi har en tendens att söka bekräftelse i verkligheten för de uppfattningar och åsikter vi redan har, och bortse från sådant som talar emot vår uppfattning om sakernas tillstånd. Detta är inget onaturligt eller något som måste tyda på en ond avsikt. I en utredning som berör människors liv kan det emellertid vara förödande.

För att motverka dessa tendenser bör en utredare arbeta hypotesbildande. En *hypotes* kan definieras som ett påstående på försök som skall prövas med lika ansträngning för och mot. Observera slutet på definitionen: *lika ansträngning för och mot*.

Utredaren kan laborera med flera olika hypoteser samtidigt. Alternativhypoteser kan ställas upp som går stick i stäv med varandra. Utredaren bör tydliggöra vilka hypoteser han arbetar med.

Ur psykologförbundets rekommendationer:

"Hypotesformulering

Vid tillförlitlighetsanalysen används en vetenskaplig forskningsmetodik där man utgår från en given frågeställning och undersöker denna med hjälp av ett hypotesprövande förfaringsätt. Med förundersökningsmaterialet som underlag formuleras ett antal hypoteser angående uppkomstbetingelserna för de utsagor som är föremål för utredning. Exempelvis:

Huvudhypotes

NN:s utsagor om övergrepp /specificerade/ från faderns sida, bygger på självupplevda händelser som denne utsatt henne för.

Alternativhypoteser

NN:s utsagor har helt eller delvis tillkommit genom påverkan, medveten eller omedveten, från någon annan person.

Någon annan person har utsatt NN för de handlingar som tillvitats fadern.

NN:s utsagor har tillkommit genom fantasier eller fabuleringar.

NN:s utsagor har tillkommit som hämnd eller för att utverka fördelar.

NN:s utsagor har misstolkats av omgivningen och avser inte övergrepp.

Var och en av hypoteserna motiveras med hänvisning till det föreliggande materialet och flera av dem kan ha "underhypoteser". Nya hypoteser kan genereras genom de uppgifter som framkommer under utredningsarbetets gång. Öppenhet och flexibilitet krävs för att inte utredaren ska bli selektiv i sitt tolkande av materialet eller låsa sig vid ett synsätt." (Sveriges psykologförbund 1996)

Ett överdrivet sökande efter bekräftelse på hypotesen, att man så att säga finner det man söker efter, kallas *confirmation bias*. Ett viktigt uttryck som bör finnas i varje utredares vokabulär.

Observation/tolkning och imperfecta enumeratio

En utredning kan innehålla utredarens tolkningar av materialet. Vad som är viktigt är att tolkningarna skiljs i texten från de konkreta observationerna. Skilj alltså på *observation/fakta* och *tolkning/värdering*. Det skall vara tydligt vad som är utredarens tolkning. Tolkningen måste också givetvis ha sin grund i fakta och får således inte fritt fabuleras ihop. Att skriva att en person kom in i rummet och uppträdde aggressivt, är en tolkning. Vad är observationen? Att skriva att en person under samtalet tillämpar försvarsmekanismer som klyvning, förnekande etc, är en tolkning. Vad är observationen? Att skriva att ett barn inte "knyter an" till modern, är en tolkning. Vad är observationen?

En viktig fråga är också: Finns det alternativa tolkningar? Innan utredaren bestämmer sig för vilken tolkning/bedömning som är den mot bakgrund av faktamaterialet mest troliga, måste utredaren ha visat att han sett och har förstått att det kan finnas olika alternativa tolkningar till ett beteende. Detta måste utredaren konkret visa i texten genom att räkna upp, lista, de alternativa tolkningsmöjligheter som står till buds. Gör inte utredaren detta begår han det klassiska tankefelet *imperfecta enumeratio*: ofullständig uppräknin g /av alternativa tolkningsmöjligheter/.

Ett exempel. En mormor har kallats till socialtjänsten för ett referentsamtal i en barnavårdsutredning. Mormodern har två döttrar och ena dottern riskerar att få sitt barn omhändertaget. När mormodern beskriver sina två döttrar talar hon om den ena i enbart positiva ordalag, hon är enastående med sina barn, var alltid duktig i skolan, skötsam osv. Mormoderns andra dotter talar hon om i enbart negativa ordalag. Hon är oärlig, missbrukar, har dålig hand med sina barn etc.

Socialsekreteraren uppfattar att mormodern beskriver sina döttrar i svart-vit termer. Socialsekreteraren tänker inom sig att kvinnan har svårt att se nyanser i människor, kanske är hon så tidigt störd och lider av en borderlineproblematik som hon sedan har fört i arv till sin dotter.

Låt oss välvilligt säga att detta är en *möjlig* tolkning utifrån situationen. Vad som är väsentligt är dock att utredaren måste se att det också kan finnas alternativa tolkningar till denna situation. (Om man nu överhuvudtaget måste göra en tolkning utifrån ett så minimalt material.)

Alternativa tolkningar:

- * Mormodern befinner sig i en krissituation innebärande att hon *tillfälligt* fungerar på en tidig funktionsnivå och börjar använda primitiva försvar som "klyvning" (= svart-vit tänkande, bristande förmåga att se nyanser i människor).
- * Situationen gör att mormodern tvingas "förtala" den ena dottern för att hon tror att detta är vad socialtjänsten behöver höra för att tillfredsställa barnens behov.
- * Mormodern har rätt. Döttrarna är väldigt olika, av olika anledningar.
- * Socialsekreteraren har en förutfattad mening om att mormodern skall vara tidigt störd. Socialsekreteraren uppfattar och förstärker därför genom sina frågor sådant som bekräftar hans förutfattade mening.

Fler tolkningar är tänkbara...

Självgynnande attribution och fundamentalt attributionsfel

Självgynnande attribution innebär att jag tillskriver en person egenskaper därför att det gynnar mig själv. "Min klient/patient har gjort stora framsteg, och fått en ökad självinsikt, sedan vi inledde vår kontakt. Att hon nu när behandlingen upphör säger sig vara missnöjd är ett utslag av separationsångest, vilket är ett av hennes problem." Det

är sällan man hör en behandlare säga att behandlingen varit misslyckad, eller till skada för klienten/patienten. (*Hur visade sig den ökade självinsikten? Vad är observationen? Har behandlaren sett att det kan finnas alternativa tolkningar till detta, än behandlarens egen förträfflighet?*)

Fundamentalt attributionsfel innebär att man tillskriver en person en egenskap som enbart finns i en viss situation under vissa omständigheter. Exempelvis skriver man: ”Kvinnan är aggressiv.”

Relationslogik och basfrekvens

Relationslogik. Att missbruk av cannabis och heroin leder till sug efter sötsaker, innebär inte åt andra hållet att stora inköp av sötsaker beror på narkotikamissbruk. Att människor med paranoid schizofreni gärna sätter sig långt bak i bussen, innebär inte åt andra hållet att man har paranoid schizofreni för att man sätter sig längst bak i bussen. Att barn som utsatts för incest drabbas av vissa symptom, innebär inte att alla barn som har dessa symptom, varit utsatta för incest. (Utvidgad analöppning hos barn kan vara ett tecken på sexuellt övergrepp. Detta innebär inte att alla barn som har utvidgad analöppning, varit utsatta för incest. Vid ”incestepidemin” i den engelska staden Cleveland diagnostiserade två läkare på ett halvår 121 barn som utsatta för sexuella övergrepp på dessa grunder.)

Vad är *basfrekvensen* för olika beteenden? Alltså hur vanligt är i en kontrollgrupp ett beteende som beskrivs som avvikande för en speciell person? T ex om ett barn på daghemmet talar om sex, s k pratsex. Eller att barn leker sexlekar. Eller att en person dricker 30 cl starksprit i veckan.

Utredarens påverkan

Hur mycket av ett beteende kan härledas till det faktum i sig att en utredning har inletts? Som utredare utlöser man många gånger en kris i en familj. T ex när man inom socialtjänsten meddelar att en anmälan har inkommit. Vid ett omedelbart omhändertagande av ett barn, med allt vad detta innebär av trauma för barnet, kan det vara svårt att skilja vad som är primärt stört hos barnet, och vad som tillkommit sekundärt av de beslut socialtjänsten tvingas ta.

Antag att ett daghem fattar misstankar om att ett barn utsätts för misshandel i hemmet. Från daghemmet börjar man föra anteckningar av vad barnet säger. Sannolikt kommer det att uppstå en spänning från daghemspersonalen gentemot barnet, som barnet kan känna av, och påverkas negativt av. Barnets beteenden kan sedan tolkas som orsakat av störda hemförhållanden.

Som utredare är det svårt att undvika att ge positiv förstärkning (t ex genom intensifierad ögonkontakt, kroppshållning) när en person beskriver sina problem i termer som jag som utredare har lätt att sympatisera med. Detta kan innebära att personen undviker att beskriva sitt problem på ett alternativt sätt. Ett exempel är en person med missbruksproblem som med en psykodynamiskt inriktad utredare talar om sin barndom och om den frånvarande pappan som ersatts av drogerna. Med en annan

utredare hade kanske personen mer betonat biologiska faktorer och förstärkningsmekanismer ("kicksökande").

Medvetenhet om dessa fenomen är nödvändiga för utredare och andra intressenter.

(Detta är anledningen till att man använder dubbelblindstudier inom forskningen. För att inte intervjuarna omedvetet skall påverka forskningspersonerna, vet varken forskningspersonerna eller intervjuarna vilka av de intervjuade som tillhör experimentgruppen, och vilka som tillhör kontrollgruppen.)

Intuition

Vilken roll spelar *intuitionen* för en utredare? Intuitionen kan vara en produkt av utredarens förutfattade meningar och fördomar. Intuitionen kan återspegla utredarens egna personliga erfarenheter, vilka inte nödvändigtvis har relevans för den pågående utredningen. Att en utredare känner intuitivt att det försiggår övergrepp i en familj, behöver alltså inte innebära att detta återspeglar den faktiska sanningen. Det kan finnas alternativa tolkningar till det som utredaren intuitivt tyckt sig ha observerat eller känt igen från tidigare sammanhang.

Utredarens intuition skall dock ej ignoreras. Den kan också vara en produkt av väsentliga erfarenheter och kunskaper som inte alltid omedelbart går att formulera i konkreta observationer. Slutsatsen blir att intuitionen kan generera hypoteser. Hypoteser som måste prövas kritiskt, med lika ansträngning för och mot.

*

Ibland kan läsas att utredaren "känner oro" för en klient eller för ett barns situation. Huruvida utredaren är orolig eller inte, är emellertid irrelevant för de beslut som fattas. Beslut om att inleda utredning eller omhänderta barn skall inte fattas utifrån att utredaren känner sig orolig, utan på faktiska omständigheter.

Glidning och språkliga markörer

Glidning innebär en betydelseförändring av uppgifter, t e x att det som först i utredningen framställs med viss tveksamhet eller försiktighet, längre fram blir en etablerad sanning. "Från psykiatrin har sagts att han möjligen lider av schizofreni." blir i slutet "Mannens från psykiatrin bekräftade schizofreni..." Glidningen kan ibland ske i flera steg och vara svår att upptäcka.

*

Språkliga markörer. Använd osäkerhetsmarkörer: *ger intryck av, tyder på, förefaller, synes...* Undvik fabuleringsmarkörer: *alltid, aldrig, hela tiden, överallt...*

Var vaksam på skillnaden mellan att:

"Andersson uppger/hävdar/menar/säger/påstår/anser att han inte missbrukar alkohol."

”Säger” är ofta ett neutralt och bra uttryck. ”Förnekar missbruk” är däremot ett tveksamt uttryck då det kan implicera (underförstå) att Andersson faktiskt missbrukar. Om uttrycket ändå används skall det vara tydligt att detta är utredarens tolkning och skiljt i texten från observationen.

*

Ibland kan man utifrån vad som skrivs i utredningen ana att personen inte uttryckt sig på detta sätt spontant, utan troligen fått en ledande fråga. Kanske inte förstått frågan helt och fullt, men känt sig osäker och nickat svagt till svar.

Det kan alltså vara väsentligt om en person uttryckt något spontant eller som svar på en fråga. Markera i så fall detta.

Källkritik, tendens och resurser

Var källkritisk. Hur vet du detta? är en bra fråga. Andrahandsuppgifter är oftast jämförbart med skvaller och bör då inte föras in i utredningen.

Genom att läsa en utredning kritiskt kan man, på samma sätt som med en historisk skildring, relativt snabbt se om det finns en *tendens* i framställningen. Utredaren eller historikern försöker ensidigt belägga en tes. Man ser att alla tolkningar drar åt samma håll, utredaren har inte försökt att argumentera emot sina hypoteser osv. Även när det är till synes uppenbart att en person är mördare och kanske till och med har erkänt själv, brukar det finnas omständigheter som talar emot. Lyfts inte detta fram är utredningen tendentiös och *confirmation bias* kan misstänkas.

(Ett argumentationsknep i t ex debattartiklar, som dock snabbt brukar genomskådas, är att enbart lyfta fram de svagaste argumenten mot sin tes.)

*

I utredningar inom t ex socialtjänsten är oftast väsentligt att personers *resurser* förs in i utredningen.

Syfte och frågeställningar

En utredning bör inledas med *syfte och frågeställningar*. Syftet är vidare och snävas in av frågeställningarna. Det är frågeställningarna som styr utredningen. Detta handlar också om rättssäkerhet för den som blir utredd. Man skall inte utreda mer än vad som är nödvändigt, och inte gå utanför frågeställningarna. Det är frågeställningarna som skall besvaras i den sammanfattande bedömningen. I sammanfattningen skall inget nytt material läggas till. Bedömningen får ej fritt fabuleras ihop, utan skall vara grundad i och bygga på vad som framkommit i faktaunderlaget tidigare i utredningen. Även relevant forskning kan givetvis refereras.

Grupptänkande

Den juridiska grunden för myndigheters utredningar finns i grundlagen. I 1 kap 9 § Regeringsformen talas om att myndighetsutövning skall kännetecknas av "saklighet och opartiskhet". Utredaren påverkas ofta känslomässigt av den han utreder, och utsätts ibland för påtryckningar under utredningens gång av olika intressenter. För att kravet om opartiskhet skall uppfyllas kan därför beslut behöva tas en nivå ovanför utredaren.

En utredning gjord inom socialtjänsten brukar oftast inledningsvis presenteras på en sk ärendedragning. (Därefter kan den gå vidare till socialnämnd och i vissa fall även till länsrätt/kammarrätt/regeringsrätt)

Under en ärendedragning måste man vara vaksam för ett socialpsykologiskt fenomen som brukar benämnas *grupptänkande*. Begreppet grupptänkande, eller groupthink, studerades först av Irving Janis i hans bok *Victims of groupthink* (1972). Janis hade förvånats över Kennedyadministrationens beslut att invadera Kuba, den sk grisbuktsinvasionen 1961. Invasionen blev ett förutsägbart fiasko och Kennedyadministrationen verkade ha tappat verklighetsförankringen.

Kännetecknande för grupptänkandet är en känsla av osårbarhet, tron att "vi" har rätt, tendens att ignorera information som talar mot gruppens uppfattning, starkt gruppträck, ringaktning av "dom"-grupper.

Förutsättningarna för grupptänkande är en hög grad av gruppsammanhållning, isolering gentemot omvärlden avseende information och påverkan, dynamisk och påverkande ledare, stress på grund av yttre hot.

Den som har befunnit sig i ett antal (arbets)grupper kan säkert känna igen fenomenet. Konsekvenserna av grupptänkandet blir helt enkelt dåliga beslut.

Vad som är väsentligt under en ärendedragning inom socialtjänsten är att uppmuntra avvikande och ifrågasättande uppfattningar om den utredning som presenteras. När alla tycker likadant börjar det bli farligt. Universitetens oppositionsförfarande där opponenter har som syfte att kritisera den avhandling som läggs fram, är ett sätt att motverka grupptänkande.

Studier om grupptänkande på socialkontor refereras i Edvardsson (1996).

*

Var försiktig med ideologiska uttryck som t ex *bortträngning* eller *tidig störning*. Om de ändå används är det väsentligt att utredaren är medveten om den kritik som från olika håll riktas mot dessa begrepp. Likaså finns en kraftig kritik mot tester som Rorschach och Ericametoden.

Var medveten om begränsningarna i vårt minne och hur våra, även utredares, minnesbilder kan förvanskas. Ta del av minnesforskningen...

Vid utredande av exempelvis sexuella övergrepp på barn, kvinnomisshandel och missbruk är debatten i dessa frågor ofta skarpt polariserad och forskningen ibland motstridig. Var medveten även om detta...

Litteratur

Framställningen ovan bygger till stor del på Bo Edvardssons "Kritisk utredningsmetodik" (Liber 1996). Edvardsson är docent i psykologi och var min lärare i utredningsmetodik på socionomutbildningen i Örebro.

Gunnar Törngren har skrivit boken "Utredning som förändringsverktyg" (Upplands Väsby kommun 1995). Törngren beskriver utredandet ur ett lösningsfokuserat perspektiv.

Copyright © 2001 Jan Eriksson